

Ks. Piotr Kaczmarek*

REPRESJE ZE STRONY WŁADZ PAŃSTW KOMUNISTYCZNYCH WOBEC OSÓB DUCHOWNYCH – ZARYS PROBLEMU

STATE REPRESSION OF CLERGY UNDER COMMUNIST REGIMES – AN ANALYTICAL OVERVIEW

Abstract: Communism was one of the three major totalitarian systems that, in the twentieth century, came to dominate primarily the Central and Eastern regions of Europe. One of its defining features was atheism and its struggle against religion – especially Christianity, whose adherents constituted a significant majority of the European continent. To achieve this goal, the communists primarily targeted Church hierarchs and other members of the clergy, persecuting them and subjecting them to severe repression. This article presents examples of some of the most well-known cases of repression against clergy by the authorities of communist states. It addresses, among other topics, the trial of Archbishop Jan Cieplak of Mohilev in 1923, as well as the issue of repression against individual clergymen in Central and Eastern European countries other than the Union of Soviet Socialist Republics.

Keywords: bishop Vilmos Apor, Christianity, archbishop Jan Cieplak, clergy, communism, Catholic Church, father Roman Kotlarz, cardinal József Mindszenty, persecution, repression, Bolshevik revolution, archbishop Alojzije Viktor Stepinac, father Josef Toufar, Soviet Union.

Europa Środkowo-Wschodnia przez większość XX w. była opanowana przez komunizm – obok faszyzmu i nazizmu jeden z trzech ustrojów totalitarnych tego stulecia. Ustrój komunistyczny miał swój oficjalny początek jesienią 1917 r., kiedy

* Ks. Piotr Kaczmarek – prezbiter diecezji świdnickiej; wikariusz parafii pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Wałbrzychu; absolwent Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu (historia Kościoła), ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8590-6889>; e-mail: piotrka1999@wp.pl.

Rosja została pochłonięta przez rewolucję październikową¹ pod przywództwem Włodzimierza Lenina². Carska Rosja, rządzona wówczas przez dynastię Romanowów³, zamieniła się w Rosję bolszewicką, która została uznana przez historyków za pierwsze w dziejach świata państwo totalitarne⁴. Od tego momentu komunizm zaczął wpisywać się w przepełnioną tragediami historię XX stulecia oraz umiejscawiać na pierwszym planie historii najnowszej całego świata⁵.

1. IDEOLOGICZNY STOSUNEK KOMUNIZMU DO CHRZEŚCIJAŃSTWA ORAZ STOSUNEK CHRZEŚCIJAŃSTWA DO KOMUNIZMU

Podstawą ideologii komunistycznej były założenia niemieckiego filozofa Karola Marksa⁶, nacechowane nie tylko obiektywnym spojrzeniem ateisty. Poglądy Marksa były wręcz głosem zjadłego wroga chrześcijaństwa, który określał religię jako „opium dla ludu” (religia według niego była elementem otumaniającym społeczeństwo)⁷. Wraz z Fryderykiem Engelsem⁸ w napisanym w latach 1847-1848 *Manifestie komunistycznym* Karol Marks zapowiadał zniszczenie religii i wszystkiego, co ma z nią jakikolwiek związek, ponieważ uważał, że Bóg jest tylko i wyłącznie wymysłem człowieka⁹. W swoim przemówieniu do Ligii Komunistycznej w 1850 r. podkreślił wyraźnie, że „komunizm rozpoczyna się od ateizmu”¹⁰.

Marksieści zaczęli realizować założenie niszczenia religii w latach 20. XX stulecia (po rewolucji bolszewickiej w Rosji). Powołali m.in. tzw. szkołę frankfurcką¹¹,

¹ Rewolucja październikowa (rewolucja bolszewicka) – przewrót zbrojny dokonany przez bolszewików i przejęcie przez nich władzy w Rosji, rozpoczęty 7 listopada 1917 r.

² Dynastia Romanowów – ród rosyjskich carów rządzący Rosją w latach 1613-1917. Ostatnim sprawującym władzę w Rosji carem był Mikołaj II, który wraz z całą rodziną został zamordowany przez bolszewików w lipcu 1918 r.

³ Włodzimierz Lenin, właśc. Władimir Iljicz Uljanow (1870-1924) – lider frakcji bolszewickiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji, główny przywódca rewolucji październikowej i pierwszy przywódca Rosji bolszewickiej.

⁴ Por. P. Skibiński, *Kościół wobec totalitaryzmów (1917-1989). Światowy katolicyzm i doświadczenie Polaków*, Warszawa 2022, s. 33.

⁵ Por. S. Courtois, *Zbrodnie komunizmu* [w:] *Czarna księga komunizmu*, Dębogóra 2017, s. 27-53.

⁶ Karol Marks (1818-1883) – niemiecki filozof i działacz rewolucyjny; twórca socjalizmu naukowego; jego filozofia stała się podstawą do budowania społeczeństw komunistycznych.

⁷ Por. P. Skibiński, *Kościół wobec totalitaryzmów*, s. 33-34.

⁸ Fryderyk Engels (1820-1895) – niemiecki filozof i socjolog; jeden z najbliższych współpracowników Karola Marksa; współautor *Manifestu komunistycznego*.

⁹ Por. P. Skibiński, *Kościół wobec totalitaryzmów*, s. 35.

¹⁰ Por. F.J. Sheen, *Komunizm i sumienie Zachodu*, Kraków 2022, s. 109.

¹¹ Szkoła frankfurcka – termin określający grupę naukowców działających w okresie międzywojennym w Instytucie Badań Społecznych we Frankfurcie nad Menem. Zajmowali się oni m.in. badaniem podstaw marksizmu.

której podstawowym celem było zniszczenie chrześcijaństwa, państw narodowych, małżeństwa, historii, piękna oraz języka¹². W tych sześciu stwierdzeniach można scharakteryzować najkrócej i najogólniej cały komunizm, z którym świat, a w sposób szczególny Europa Środkowo-Wschodnia i mieszkający na jej terenie chrześcijanie, zmagali się tak wiele lat.

Kościół w swoim nauczaniu społecznym zawsze analizował przemiany społeczne oraz ukazywał człowiekowi ewangeliczne rozwiązania, jak wypełniać swoje powołanie do życia w społeczeństwie poprzez wprowadzanie sprawiedliwości i pokoju¹³. Patrząc na stosunek komunizmu do religii, można wywnioskować, że instytucją, która przez lata nieugięcie stawiała opór temu totalitaryzmowi oraz poddawała jego założenia i działania krytyce, był właśnie Kościół¹⁴. Dowodem na to są dokumenty Kościoła powstałe w XX w., np. encyklika papieża Piusa XI¹⁵ *Divini redemptoris* z 1937 r., w której została obszernie poruszona kwestia komunizmu wraz z zagrożeniami, jakie niósł ten totalitaryzm¹⁶. Z kolei Jan Paweł II dostrzegał w krajach komunistycznych dążenia do imperializmu bądź neokolonializmu, a sam komunizm uważał za system wielkich niesprawiedliwości, które odcisnęły swoje piętno zarówno na pojedynczych osobach, jak i na całych społecznościach¹⁷. Nie można nie wspomnieć także Prymasa Tysiąclecia, kard. Stefana Wyszyńskiego¹⁸, który prowadził Kościół katolicki w Polsce w trudnym dla niego okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Jego mężna postawa, jak również stanowcze zabieranie głosu w obronie Kościoła jednoznacznie mówiły o negatywnym nastawieniu do komunizmu. Kard. Wyszyński odniósł się m.in. do postawy państwa wobec obchodów kościelnych milenium chrztu Polski. Z jego wypowiedzi jednoznacznie można odczytać, jakie były wzajemne relacje pomiędzy Kościołem a państwem w tamtym okresie:

Wszystkie środki propagandy partyjnej zaczęły wmawiać w społeczeństwo polskie i cały świat, że kościelne uroczystości milenijne to nie modlitwa dziękczynna Kościoła katolickiego w Polsce, ale akcja kierowana «wstecznymi celami politycznymi części hierarchii kościelnej z jej kierownikiem na czele». [...]

¹² Por. S. Srokowski, *Testament Polskich Kresów*, Warszawa 2022, s. 127.

¹³ Por. K. Sulej, *Społeczne posłannictwo Kościoła* [w:] *Słownik katolickiej nauki społecznej*, Warszawa 2024, s. 54-56.

¹⁴ Por. F.J. Sheen, *Komunizm i sumienie Zachodu*, s. 123.

¹⁵ Pius XI (1857-1939) – papież w latach 1922-1939 i pierwszy suweren Państwa Watykańskiego; pełnił urząd nuncjusza apostolskiego w Polsce (1919-1921).

¹⁶ Por. P. Kaczmarek, *Stosunek katolicyzmu wobec ustrojów totalitarnych w XX wieku na przykładzie nauczania wybranych przedstawicieli Kościoła*. „Społeczństwo” 2024, nr 4 (168), s. 49.

¹⁷ Por. *tamże*, s. 52.

¹⁸ Prymas Stefan Wyszyński (1901-1981) – arcybiskup metropolita gnieźnieński i warszawski oraz prymas Polski w latach 1948-1981; od 1953 r. kardynał; wcześniej biskup lubelski (1946-1948); inicjator oraz organizator obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski i Wielkiej Nowenny przygotowującej do tego wydarzenia; wielki obrońca Kościoła w czasach reżimu komunistycznego w Polsce; beatyfikowany w 2021 r.

Natomiast władze administracyjne zorganizowały wielkim nakładem pracy i olbrzymich kosztów całą akcję propagandową i administracyjną przeciwko uroczystościom kościelnym (wojskowi i cywilni prelegenci po wsiach i miastach, utrudnianie dojazdów, przeszkadzanie dzieciom i młodzieży itd.). Na specjalne podkreślenie zasługuje metoda odciągania obywateli wierzących od kościelnych uroczystości milenijnych:

- a) obowiązkowe uczestniczenie w państwowych uroczystościach konkurencyjnych połączone z podpisywaniem listy obecności w warsztatach pracy i urzędach;
- b) zamykanie młodzieży i dzieci w szkołach na czas do 12 godzin;
- c) przymusowe wywożenie [...];
- d) zmiana rozkładu dojazdu autobusów, spiętrzanie przeszkód na trasach dojazdowych itp.¹⁹

2. PRZEŚLADOWANIE CHRZEŚCIJAŃSTWA W ZWIĄZKU SOWIECKIM PO REWOLUCJI BOLSZEWICKIEJ

Po rewolucji bolszewickiej i powstaniu Związku Sowieckiego główną ofiarą prześladowań był Kościół prawosławny, ale i Kościół katolicki doświadczył represji ze strony rządzących ZSRR²⁰. W państwie komunistów, gdzie rządy sprawowała jedna partia, niepodporządkowany tej władzy Kościół był zjawiskiem niepożądanym. Dotyczyło to przede wszystkim Cerkwi, której wyznawcy stanowili około trzech czwartych ludności, a która w czasach caratu cieszyła się licznymi przywilejami²¹.

W lutym 1922 r. Sowietzi wydali dekret nakazujący przetopienie wszelkich naczyń sakralnych używanych w liturgii wykonanych z metali szlachetnych i przekazanie uzyskanych w ten sposób dochodów na potrzeby głodujących. Działanie to było niezrozumiałe, ponieważ efekty głodu z 1921 r. już ustąpiły, m.in. dzięki pomocy, która napłynęła do Związku Sowieckiego z całego świata. Pomimo oferty ze strony Kościoła, który zaproponował rządowi pieniądze równe wartości naczyń sakralnych, władze nie odstąpiły od swojego zamiaru²². Doszło wówczas do szeregu aresztowań duchownych, m.in. prawosławnego arcybiskupa Moskwy i wielu księży katolickich w Piotrogradzie. Tylko w okresie rządów Lenina (1917-1924) w Związku Sowieckim zamordowano 28 biskupów i 1215 księży²³. Wśród nich był prawosławny arcybiskup Benjamin z Piotrogradu²⁴ i katolicki ksiądz Konstanty

¹⁹ List prymasa Stefana Wyszyńskiego do rządu PRL, 24 sierpnia 1966 r. [w:] *Od Niepodległości do Niepodległości. Historia Polski 1918-1989*, red. P. Chojnacki, Warszawa 2023, s. 331.

²⁰ Por. R. Pipes, *Rosja bolszewików*, Warszawa 2005, s. 361.

²¹ Por. *tamże*, s. 363-364.

²² Por. W.H. Carrall, *Narodziny i upadek rewolucji komunistycznej*, Sadków 2008, s. 159.

²³ Por. *tamże*, s. 160.

²⁴ Abp Benjamin z Piotrogradu (1873-1922) – rosyjski biskup prawosławny; metropolita piotrogrodzki i gdowski (1917-1922); w 1992 r. kanonizowany przez Rosyjski Kościół Prawosławny.

Budkiewicz²⁵. Należy wspomnieć, że w latach 1918-1919 splądrowano i zamknięto większość klasztorów cerkwi oraz prywatnych kaplic²⁶.

Świadectwem przedstawiającym jednoznacznie sytuację Kościoła i duchowieństwa w Związku Sowieckim jest wypowiedź jezuity – ojca Waltera Ciszka, który podczas II wojny światowej został schwytany przez Sowieców, oskarżony o szpiegostwo dla Watykanu, a następnie osadzony w łagrach na Syberii na 23 lata. Oto kilka wspomnień duchownego z jego życia w sowieckiej niewoli:

[...] Byłem oszołomiony głębokością ich uprzedzeń do Kościoła, szczególnie w takich okolicznościach. Większość z nas należała do kategorii więźniów politycznych. Niemal wszyscy zostali niesprawiedliwie osądzeni, oskarżeni o rzeczy, których nie zrobili, a mimo to odmawiano nam prawa do obrony, do udowodnienia swojej niewinności [...]²⁷.

[...] Przesłuchania na Łubiance, rozpoczęte po okresie mojego odosobnienia, trwały niemal bezustannie. Ciągnęły się nawet kilka dni. Odbływały się też przesłuchania całonocne – z jakichś powodów organizowano je nawet chętniej, niż w ciągu dnia. Oficerowie byli na przemian przyjacielscy i wrocy, czarujący i obelżywi, podenerwowani i obojętni; grozili lub próbowali udawać rozsądnych. Ale zawsze mieli ten sam cel [...]²⁸.

[...] Pewnego dnia ciemność spowiła mnie zupełnie. Być może spowodowało ją moje wycieńczenie. Osiągnąłem poziom rozpaczy. Byłem przytłoczony beznadziejnością swojej sytuacji [...]. Nie martwiła mnie myśl o śmierci. Właściwie to myślałem nawet o samobójstwie jako o jedynym wyjściu z sytuacji [...]²⁹.

3. SPRAWA ARCYBISKUPA JANA CIEPLAKA³⁰

Człowiekiem Kościoła żyjącym w Związku Sowieckim w pierwszych latach po rewolucji bolszewickiej, który zasługuje na uwagę, jest abp Jan Cieplak. Duchowny ten pochodził z Dąbrowy Górniczej, gdzie przyszedł na świat w 1857 r. Kształcił

²⁵ Ks. Konstanty Budkiewicz (1867-1923) – polski ksiądz rzymskokatolicki; proboszcz jednej z parafii w Petersburgu; pomimo interwencji władz Polski i Watykanu został zamordowany przez Sowieców w moskiewskim więzieniu na Łubiance.

²⁶ Por. R. Pipes, *Rosja bolszewików*, s. 369.

²⁷ W.J. Cizek, D.L. Flaherty, *...bo Ty jesteś ze mną. Duchowe świadectwo z Syberii*, Poznań 2016, s. 59.

²⁸ *Tamże*, s. 85.

²⁹ *Tamże*, s. 105-106.

³⁰ Abp Jan Cieplak (1857-1926) – duchowny rzymskokatolicki; arcybiskup tytularny Ochrydy (1919-1925); arcybiskup metropolita wileński (1925-1926); sługa Boży Kościoła katolickiego. Jako przedstawiciel Kościoła katolickiego w Rosji Sowieckiej był oskarżany o stawianie oporu władzy, aresztowany, jak również sądzony w Moskwie w 1923 r. na procesie pokazowym (karę śmierci, na którą został wtedy skazany, zamieniono na 10 lat więzienia). W 1924 r. został wydany z ZSRR i wrócił do Polski. Został odznaczony Wielką Wstęgą Orderu Odrodzenia Polski.

się w kieleckim seminarium i tam przyjął święcenia kapłańskie 24 lipca 1881 r. W 1908 r. został mianowany biskupem pomocniczym mohylewskim, następnie administratorem tej diecezji, a w 1919 r. arcybiskupem tytularnym. W Związku Sowieckim wielokrotnie występował w obronie wiary i wyznawców katolicyzmu³¹.

Za swoje działania na rzecz Kościoła, które kłóciły się z wizją świata bolszewików, w marcu 1923 r. abp Cieplak, wraz z 15 duchownymi, został aresztowany pod zarzutem stworzenia „kontrewolucyjnej organizacji kościelnej”³². Oto fragment przemówienia abp. Cieplaka, wygłoszonego w czasie procesu, który rozpoczął się kilka dni po jego aresztowaniu.

[...] Jest obowiązkiem każdego katolika słuchać swych przełożonych duchownych i strzec praw Kościoła; obowiązek ten ciążył na mnie bardziej, niż na kimkolwiek innym, ponieważ powierzono mi w tym kraju straż nad wiarą i prawdą, i musiałem dawać dobry przykład podwładnym mi księżom i wiernym, których byłem pasterzem. Nie przynosiliśmy Państwu żadnej szkody, przeciwnie, przekonany jestem, żeśmy przyczyniali się do jego dobra, oświecając lud nasz i dając mu zamiast zabobonów wiarę w Boga. [...] Dzisiaj stoję przed trybunałem doczesnym i niedługo może stanę przed Bożym. Nadzieją moją jest, że trybunał ziemski wymierzy mi sprawiedliwość, tak jak mój Niebieski Sędzia okazać mi raczy swe miłosierdzie³³.

Efektem procesu z marca 1923 r. było uznanie abp. Cieplaka za winnego stawianych mu zarzutów i skazanie go na karę śmierci. W wyniku działań m.in. polskiej i watykańskiej dyplomacji kara ta została zamieniona na 10 lat więzienia. W kwietniu 1924 r. abp Jan Cieplak został wydany do Polski, co poskutkowało brakiem jakiegokolwiek biskupa katolickiego działającego na terenie ZSRR. Polski duchowny zmarł w marcu 1926 r., tuż przed objęciem urzędu arcybiskupa Wilna, do którego został wyznaczony trzy miesiące wcześniej.

³¹ Por. J. Szarek, J. Wieliczka-Szarkowa, *Zbrodnie bolszewickie 1917-1939* [w:] *W cieniu czerwonej gwiazdy. Zbrodnie sowieckie na Polakach (1917-1956)*, Kraków 2010, s. 89.

³² Por. *tamże*, s. 90.

³³ F. Mac Cullagh, *Prześladowanie chrześcijaństwa przez bolszewizm rosyjski*, Kraków 1924, s. 327-328.

4. PRZEŚLADOWANIE OSÓB DUCHOWNYCH W KRAJACH BLOKU WSCHODNIEGO³⁴ PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – WYBRANE PRZYKŁADY

4.1. KS. JOSEF TOUFAR³⁵ (CZECHOSŁOWACJA)

Czechosłowacja była państwem, w którym Kościół katolicki szczególnie drastycznie odczuł skutki ustroju komunistycznego. Obrazują to przedstawione w poniższej tabeli dane statystyczne z 1946, a następnie z 1985 r.

Tabela 1. Odsetek Czechów i Słowaków uznających się za chrześcijan i ateistów w 1946 i w 1985 r. – porównanie³⁶

	Czesi		Słowacy	
	Chrześcijanie	Ateiści	Chrześcijanie	Ateiści
1946	60%	10%	90%	5%
1985	17%	70%	37%	33%

Kościół katolicki w Czechosłowacji mierzył się z różnymi formami prześladowania, m.in.: aresztowanie ogromnej części duchowieństwa, pozbawienie wielu kapłanów „państwowego zezwolenia do wykonywania czynności kapłańskich”, usunięcie ze szkół publicznych religii katolickiej, pozbawienie publicznego charakteru wielu uroczystości kościelnych, likwidacja istniejących organizacji kościelnych (np. zastąpienie Akcji Katolickiej³⁷ prokomunistyczną organizacją pod tą samą nazwą)³⁸. Wysiłek, jaki komuniści czechosłowaccy wkładali w ateizację państwa i walkę z Kościołem, był rzeczywiście wielki, co można jednoznacznie wywnioskować z danych przedstawionych w powyższej tabeli.

Przykładem nieugiętej walki komunistów z Kościołem katolickim na terenie Czechosłowacji jest sprawa ks. Josefa Toufara – proboszcza parafii w Číhošť w środkowej części Czech. W 1949 r. kapłan ten wycofał się z podjętej wcześniej

³⁴ Kraje bloku wschodniego – państwa Europy Środkowo-Wschodniej należące do grupy państw komunistycznych, będących pod silnym wpływem ZSRR. Do takich państw należały m.in.: Polska, NRD, Czechosłowacja, Węgry, Rumunia, Bułgaria.

³⁵ Ks. Josef Toufar (1902-1950) – kapłan katolicki; sługa Boży Kościoła katolickiego; ofiara reżimu komunistycznego w Czechosłowacji.

³⁶ Por. P. Skibiński, *Kościół wobec totalitaryzmów*, s. 291.

³⁷ Akcja Katolicka – ruch katolików świeckich powstały w drugiej połowie XIX w. w celu przeciwstawiania się prądom antykościelnym.

³⁸ Por. P. Skibiński, *Kościół wobec totalitaryzmów*, s. 285-292.

decyzji o wstąpieniu do ruchu duchownych współpracujących z reżimem komunistycznym.

11 grudnia tego samego roku, kiedy ks. Toufar odprawiał Mszę św., w kościele wydarzyło się coś, co zmieniło życie czeskiego kapłana. W czasie kazania, które głosił, wierni dostrzegli, że stojący na ołtarzu krzyż zaczął kołysać się raz w jedną, raz w drugą stronę. Wydawało się to potwierdzać słowa ks. Tofara, który w tym czasie mówił: „Tutaj, w tabernakulum, jest nasz Zbawiciel”. Wieść o wydarzeniu rozeszła się bardzo szybko, co zwróciło uwagę władz komunistycznych, które postanowiły wykorzystać tę sytuację do uderzenia w Kościół. Ks. Toufar już końcem stycznia 1950 r. został porwany i osadzony w więzieniu w Valdice. Oskarżono go o wymyślenie i upozorowanie „cudu” w celu nastawienia parafian przeciwko ówczesnej władzy. Ponadto zarzucono kapłanowi molestowanie seksualne dzieci (późniejsze dochodzenie udowodniło, że wszystkie oskarżenia były nieprawdziwe). Ks. Toufar był brutalnie bity i torturowany i w ten sposób zmuszany do przyznania się do stawianych mu zarzutów. Duchowny zmarł na skutek licznych obrażeń 25 lutego 1950 r. Został wrzucony do zbiorowej mogiły pod zmienionym nazwiskiem Zouhal. Rodzina dowiedziała się o jego śmierci dopiero cztery lata później. W 2013 r. rozpoczął się proces wyniesienia na ołtarze czesko-słowackiego duchownego, męczennika i ofiary komunizmu³⁹.

4.2. BP VILMOS APOR⁴⁰ I KARD. JÓZSEF MINDSZENTY⁴¹ (WĘGRY)

Kolejnym państwem zniewolonym reżimem komunistycznym w XX w. były Węgry, a jednymi z głównych reprezentantów Kościoła, którzy odczuli piętno komunizmu, byli bp Vilmos Apor oraz kard. József Mindszenty. Pierwszy został zastrzelony przez Sowieców za udzielenie schronienia w swoim pałacu biskupim kobietom i dzieciom⁴². Drugiego możemy nazwać męczennikiem za wiarę i ojczyznę oraz symbolem „Kościoła milczenia”, bo choć przez znaczną część swojego życia był uwięziony, to dzięki swej nieugiętości stał się drogowskazem dla wiernych Kościoła na Węgrzech⁴³.

Kard. Mindszenty w ciągu trzech lat swojej służby prymasowskiej na Węgrzech bronił zdecydowanie wartości, praw obywatelskich, a przede wszystkim

³⁹ Por. J. Hlebowicz, *Jak komuniści z cudami walczyli. Ks. Josef Toufar, czeski męczennik*. „Historia Kościoła” 2025, nr 1 (7), s. 70-75.

⁴⁰ Bp Vilmos Apor (1892-1945) – biskup węgierski; ofiara reżimu komunistycznego na Węgrzech; beatyfikowany w 1997 r. przez Jana Pawła II.

⁴¹ Kard. József Mindszenty (1892-1975) – biskup węgierski; arcybiskup Ostrzyhomia (1945-1973); kardynał od 1946 r.; prymas Węgier (1945-1973); sługa Boży Kościoła katolickiego.

⁴² Por. P. Skibiński, *Kościół wobec totalitaryzmów*, s. 277.

⁴³ Por. M. Hołojuch, *Kardynał József Mindszenty: męczennik za wiarę i ojczyznę*. „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej” 11:2004, s. 191.

Kościół, mobilizując przy tym katolików do oporu komunistycznej i ateistycznej władzy. Stał się dla komunistów jednym z głównych wrogów. Został aresztowany w grudniu 1948 r., a następnie poddany pokazowemu procesowi. Za wszelką cenę próbowano złamać go psychicznie, przetrzymując w różnych miejscach (więzieniach, aresztach domowych), przez pewien czas nawet bez możliwości realizacji praktyk duchowych (odprawianie Mszy św.). Kard. Mindszenty zmarł w maju 1975 r., został pochowany w Mariazell (Austria). Szesnaście lat później jego szczątki zostały sprowadzone na Węgry i złożone w katedrze w Ostrzyhomiu⁴⁴.

4.3. ABP ALOJZY WIKTOR STEPINAC⁴⁵ (JUGOSŁAWIA)

Od prześladowań komunistów wolny nie był także Kościół na Półwyspie Bałkańskim, przede wszystkim Słowenia, Chorwacja, Bośnia i Hercegowina. W okresie wojennym i zaraz po II wojnie światowej Kościół na tych terenach został dotknięty ze strony komunistów wieloma drastycznymi wydarzeniami, co prezentuje poniższa tabela.

*Tabela 2. Przykłady prześladowań Kościoła na terenie Jugosławii przez komunistów w latach 40. i 50. XX w.*⁴⁶

Słowenia	▪ zamordowanie do 1962 r. 82 księży, 65 kleryków i 30 braci zakonnych
Chorwacja	▪ zamordowanie w okresie wojennym i zaraz po wojnie 458 księży, 22 braci zakonnych i 30 sióstr zakonnych ▪ poddanie torturom i zamordowanie biskupa Dubrownika Josipa Carevicia ⁴⁷ oraz ewangelickiego biskupa Zagrzebia Filipa Poppa ⁴⁸
Bośnia i Hercegowina	▪ zabicie w latach 1941-1952 ponad 180 osób duchownych ▪ zamordowanie zakonników franciszkańskich w klasztorze w Sirokim Brijegu

⁴⁴ Por. A. Samorjai, *Kardynał Mindszenty – prymas Węgier, mąż stanu, ksiądz Kościoła*. „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2005/2006, nr 7-8, s. 117-135.

⁴⁵ Abp Alojzy Wiktor Stepinac (1898-1960) – prymas Chorwacji; arcybiskup zagrzebski (1937-1960); kardynał od 1953 r.; ofiara reżimu komunistycznego na terenie Jugosławii; beatyfikowany w 1998 r. przez Jana Pawła II.

⁴⁶ Por. P. Skibiński, *Kościół wobec totalitaryzmów*, s. 292-298.

⁴⁷ Bp Josip Carević (1883-1945) – biskup Dubrownika zamordowany przez komunistów w 1945 r.

⁴⁸ Bp Filip Popp (1893-1945) – ewangelicki biskup Zagrzebia zamordowany przez komunistów w 1945 r.

Głośnym echem odbiła się sprawa abp. Alojzego Victora Stepinaca, który we wrześniu 1946 r. został aresztowany i posądzony fałszywie o współpracę z okupantem niemieckim, a także o przymusowe udzielanie chrztu wiernym prawosławnym. Arcybiskupa Zagrzebia skazano na 16 lat robót oraz pozbawienie praw obywatelskich. Przebywał on w więzieniu w Lepogławie do grudnia 1951 r., kiedy został przeniesiony do aresztu domowego. Podczas pobytu w więzieniu abp Stepinac był prawdopodobnie systematycznie podtruwany. Zmarł w 1960 r. Po odzyskaniu niepodległości przez Chorwatów została ogłoszona deklaracja piętnująca proces abp. Stepinaca i anulująca wydany na niego wyrok⁴⁹.

4.4. KS. ROMAN KOTLARZ⁵⁰ (POLSKA)

Nie mniej trudnym czasem był okres komunizmu w Polsce. Ofiarą reżimu komunistycznego w tym kraju padło wielu przedstawicieli duchowieństwa. Do najbardziej znanych przypadków należy internowanie⁵¹ prymasa Stefana Wyszyńskiego czy brutalne morderstwo ks. Jerzego Popiełuszki⁵² w październiku 1984 r. Znaną sprawą jest również pobicie ks. Romana Kotlarza, które w rezultacie doprowadziło do jego śmierci⁵³.

Ks. Roman Kotlarz był kapłanem posługującym w diecezji sandomierskiej. Święcenia kapłańskie przyjął 30 maja 1954 r. z rąk bp. Jana Kantego Lorka⁵⁴. Pracował duszpastersko w parafiach w Szydłowcu, Żarnowie, Koprzywnicy, Mirzcu, Kunowie, Nowej Słupi i Pelagowie. W tej ostatniej placówce posługiwał najdłużej, bo aż 15 lat, od 1961 r. do swojej śmierci w 1976 r.⁵⁵ W każdym miejscu swojej pracy duszpasterskiej zwracał na siebie uwagę komunistów i popadał w konflikty z władzami PRL. Do przykładowych sytuacji należy konflikt z lokalnymi władzami w Szydłowcu i Koprzywnicy za głoszone przez siebie, sprzeczne z wizją komunistów,

⁴⁹ Por. H.M. Jagodziński, *Polacy i błogosławiony kard. Alojzije Stepinac w opublikowanych dokumentach 1940-1944*. „Kieleckie Studia Teologiczne” 14:2015, s. 171-173.

⁵⁰ Ks. Roman Kotlarz (1928-1976) – polski duchowny diecezji sandomierskiej; działacz opozycji w okresie PRL; uczestnik wydarzeń radomskich w 1976 r.; prześladowany przez Służbę Bezpieczeństwa; sługa Boży Kościoła katolickiego.

⁵¹ Internowanie – przymusowe umieszczenie (uwięzienie) kogoś w danym miejscu bez możliwości jego opuszczenia.

⁵² Ks. Jerzy Popiełuszko (1947-1984) – polski duchowny rzymskokatolicki; kapelan warszawskiej „Solidarności”; obrońca Kościoła i praw człowieka w PRL; zamordowany przez funkcjonariuszy SB; beatyfikowany w 2010 r.

⁵³ *Księża dla władzy groźni. Duchowni współpracujący z opozycją (1976-1989)*, t. 3, red. R. Łatka, Warszawa 2025, s. 7-8.

⁵⁴ Bp Jan Kanty Lorek (1886-1967) – polski duchowny rzymskokatolicki; administrator apostolski diecezji sandomierskiej w latach 1936-1946; biskup diecezjalny sandomierski w latach 1946-1967.

⁵⁵ Por. SZ. Kowalik, A. Kutkowski, *Śmierć nieosądzona. Sprawa księdza Romana Kotlarza*, Lublin – Warszawa 2020, s. 45-158.

kazania czy udział kapłana w tzw. konflikcie wierzbickim, w którym opowiedział się po stronie ludzi wiernych biskupowi⁵⁶. Szczyt prześladowań ks. Kotlarza nastąpił jednak w czerwcu 1976 r., kiedy poparł publicznie upominających się o swoje prawa radomskich robotników. Głosił kazania popierające robotników i nawoływał do modlitwy za nich. Efektem takiej postawy było coraz częstsze nachodzenie kapłana w domu, zastraszanie psychiczne, przetrzymywanie na Milicji, przesłuchania oraz liczne pobicia. Te wszystkie wydarzenia spowodowały stopniowe pogarszanie się stanu zdrowia fizycznego i psychicznego ks. Kotlarza, a w ostateczności śmierć, która nastąpiła w sierpniu 1976 r. (ks. Roman Kotlarz miał wtedy 47 lat)⁵⁷.

ZAKOŃCZENIE

Okres panowania komunizmu w krajach Europy Środkowo-Wschodniej był dla wyznawców chrześcijaństwa czasem wielu represji, ale także obrony wiary i swoich praw religijnych. Ofiarami systemu totalitarnego byli przede wszystkim duchowni, którzy jako pierwsi, poprzez swój strój, głoszenie słowa Bożego, sprawowanie sakramentów czy pełnione urzędy, byli znakiem Kościoła, którego nauka i postawa były nie do pogodzenia z komunistyczną wizją świata.

Jednym z celów władz państw komunistycznych była ateizacja oraz wyeliminowanie Boga i Kościoła z życia ludzi. Komuniści za wszelką cenę chcieli zniszczyć chrześcijaństwo, ponieważ kształtowało ono sumienia ludzkie, wskazując jednoznacznie, co jest dobre, a co złe i niezgodne z prawem Bożym.

W żadnym państwie, w którym rządy sprawowali komuniści, chrześcijaństwo nie mogło rozwijać się swobodnie. Dowodem na to są opisane w niniejszym artykule przykłady żyjących i działających w XX w. duchownych z terenów ZSRR i innych państw Europy Środkowo-Wschodniej, którzy ponieśli bardzo wysoką, a niekiedy nawet najwyższą cenę za głoszenie prawdy oraz obronę dobrego imienia Kościoła i praw człowieka.

BIBLIOGRAFIA

- Carroll W.H., *Narodziny i upadek rewolucji komunistycznej*, Sadków 2008.
Chojnacki T., *Walka organów państwa z „reakcyjną” działalnością ks. Romana Kotlarza [w:] Księga dla władzy groźni. Duchowni współpracujący z opozycją (1976-1989)*, t. 1, red. R. Łatka, Warszawa 2019, s. 392-400.

⁵⁶ Więcej na ten temat zob. S. Kowalik, *Konflikt wyznaniowy w Wierzbicy. Niezależna parafia w polityce władz PRL (1962-1977)*, Lublin 2012.

⁵⁷ Por. T. Chojnacki, *Walka organów państwa z „reakcyjną” działalnością ks. Romana Kotlarza [w:] Księga dla władzy groźni. Duchowni współpracujący z opozycją (1976-1989)*, t. 1, red. R. Łatka, Warszawa 2019, s. 392-400.

- Ciszek W.J., Flaherty D.L., ...*bo Ty jesteś ze mną. Duchowe świadectwo z Syberii*, Poznań 2016.
- Courtois S., *Zbrodnie komunizmu* [w:] *Czarna księga komunizmu*, Dębogóra 2017, s. 27-53.
- Hlebowicz J., *Jak komuniści z cudami walczyli. Ks. Josef Toufar, czeski męczennik*, „Historia Kościoła” 2025, nr 1 (7), s. 70-75.
- Hołojuch M., *Kardynał Józef Mindszenty: męczennik za wiarę i ojczyznę*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej” 11:2004, s. 183-193.
- Jagodziński H.M., *Polacy i błogosławiony kard. Alojzije Stepinac w opublikowanych dokumentach 1940-1944*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 14:2015, s. 171-183.
- Kaczmarek P., *Stosunek katolicyzmu wobec ustrojów totalitarnych w XX wieku na przykładzie nauczania wybranych przedstawicieli Kościoła*, „Społeczeństwo” 2024, nr 4 (168), s. 46-56.
- Kowalik Sz., Kutkowski A., *Śmierć nieosądzona. Sprawa księdza Romana Kotlarza*, Lublin – Warszawa 2020.
- Księża dla władzy groźni. Duchowni współpracujący z opozycją (1976-1989)*, t. 3, red. R. Łatka, Warszawa 2025.
- List prymasa Stefana Wyszyńskiego do rządu PRL, 24 sierpnia 1966 r.* [w:] *Od Niepodległości do Niepodległości. Historia Polski 1918-1989*, red. P. Chojnacki, Warszawa 2023, s. 331.
- Mac Cullagh F., *Prześladowanie chrześcijaństwa przez bolszewizm rosyjski*, Kraków 1924.
- Pipes R., *Rosja bolszewików*, Warszawa 2005.
- Samorjai A., *Kardynał Mindszenty – prymas Węgier, mąż stanu, ksiądz Kościoła*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2005/2006, nr 7-8, s. 117-135.
- Sheen F.J., *Komunizm i sumienie Zachodu*, Kraków 2022.
- Skibiński P., *Kościół wobec totalitaryzmów (1917-1989). Światowy katolicyzm i doświadczenie Polaków*, Warszawa 2022.
- Srokowski S., *Testament Polskich Kresów*, Warszawa 2022.
- Sulej K., *Społeczne posłannictwo Kościoła* [w:] *Słownik katolickiej nauki społecznej*, Warszawa 2024, s. 54-56.
- Szarek J., Wieliczka-Szarkowa J., *Zbrodnie bolszewickie 1917-1939* [w:] *W cieniu czerwonej gwiazdy. Zbrodnie sowieckie na Polakach (1917-1956)*, Kraków 2010, s. 21-110.

Streszczenie: Komunizm był jednym z trzech wielkich ustrojów totalitarnych, który w XX w. zapanał przede wszystkim nad środkowo-wschodnią częścią Europy. Jedną z jego głównych cech charakterystycznych był ateizm oraz walka z religią (przede wszystkim z chrześcijaństwem, którego wyznawcy stanowili znaczącą większość kontynentu europejskiego). Aby realizować to zadanie, komuniści uderzali przede wszystkim w hierarchów Kościoła i innych przedstawicieli duchowieństwa, prześladowając i stosując wobec nich bardzo surowe represje. Niniejszy artykuł prezentuje przykłady kilku z najbardziej znanych spraw związanych z represjami wobec osób duchownych ze strony władz państw komunistycznych. Porusza on m.in. temat procesu arcybiskupa mohylewskiego Jana Cieplaka z 1923 r., jak również kwestię represji wobec konkretnych duchownych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, innych niż Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich.

Słowa kluczowe: bp Vilmos Apor, chrześcijaństwo, abp Jan Cieplak, duchowieństwo, komunizm, Kościół katolicki, ks. Roman Kotlarz, kard. József Mindszenty, prześladowania, represje, rewolucja bolszewicka, abp Alojzy Victor Stepinac, ks. Josef Toufar, Związek Sowiecki.